

Illia Klinytskyi¹

Prawa językowe w Federacji Rosyjskiej: *commune bonum* czy *bonorum privata*²? Język v. konstytucja

Słowa kluczowe: prawa człowieka, prawa językowe, prawa mniejszości, Federacja Rosyjska, reforma konstytucyjna w Rosji, konstytucja Rosji

Keywords: human rights, language rights, rights of minorities, Russian Federation, constitutional reform in Russia, European convention

Streszczenie

W artykule zaprezentowano występujące w literaturze przedmiotu podejścia do ochrony praw językowych jednostki, a następnie sposób jej realizacji w ustawodawstwie Federacji Rosyjskiej. Prowadzone badania pozwoliły na zidentyfikowanie dwóch sposobów kwalifikowania praw lingwistycznych jednostki jako praw człowieka. Pierwsze z nich opiera się na rozumieniu ich jako jednego z praw mniejszości narodowych, a drugie jako kategorii dóbr osobistych. Niewątpliwie oba podejścia w pewnym zakresie wzajemnie się przenikają, bowiem ojczysty język jednostki jest z jednej strony wyrazem tożsamości narodowej, a z drugiej dobrem osobistym, za pomocą którego wyraża siebie. Analiza przepisów Konstytucji Rosji prowadzi do wniosku, że państwo to nie tylko nie udziela gwarancji prawom językowym, ale wręcz że mogą być one naruszane. Ustrojodawca w ostatniej noweli do ustawy zasadniczej stworzył bowiem warunki do godzenia w tę kategorię praw wbrew zobowiązaniom międzynarodowym. Wg Jerzego Zajadły obserwowany w tym zakresie w Rosji swoisty proces samowykluczania się ze społeczności międzynarodowej można nazwać kontrkulturą prawną.

¹ ORCID ID: 0000-0002-7401-8233, magister, Szkoła doktorska, Uniwersytet Śląski w Katowicach. E-mail: illia.klinytskyi@us.edu.pl.

² *Bonum commune* – łac. dobro wspólne. *Bonorum privata* – łac. dobro osobiste.

Abstract**Language rights in the Russian Federation: *commune bonum* or *bonorum privata*? Language v. Constitution**

The article presents the approaches to protecting an individual's linguistic rights that appear in the literature on the subject and then the method of its implementation in the Russian Federation's legislation. The conducted research allowed us to identify two ways of qualifying an individual's linguistic rights as human rights. The first is based on understanding them as one of the rights of national minorities, and the second as a category of personal rights. The approaches interpenetrate each other because the native language of an individual is, on the one hand, an expression of national identity and, on the other, a personal good through which he expresses himself. The analysis leads to the conclusion that the state not only does not guarantee language rights but even that they may be violated. The constitution-maker created the conditions for reconciling this category of rights against international obligations.

✱

I. Pojęcie praw językowych

Prawa lingwistyczne w literaturze przedmiotu kwalifikuje się jako zagadnienie należące do kategorii praw człowieka rozpatrywanych najczęściej z perspektywy praw mniejszości narodowych lub praw osobistych jednostki. W aktach prawa publicznego międzynarodowego wyraźnie akcentuje się związeki praw językowych ze zbiorowymi prawami grup etnicznych³. W piśmiennictwie to pierwsze z wymienionych podejść ujawnia się w licznych analizach komparatystycznych⁴, a to drugie z kolei – w badaniach prowadzonych w kon-

³ Europejska Karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu 5 listopada 1992 r. (Dz.U. 2009, Nr 137, poz. 1121); Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu 1 lutego 1995 r. (Dz.U. 2002, Nr 22, poz. 209).

⁴ A. Kuczyńska-Zonik, K. Szwed, *Prawa mniejszości narodowych na Litwie*, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2020/11/IWS_Kuczy%C5%84ska-Zonik-A.-Szwed-K._Prawa-mniejszo%C5%9Bci-narodowych-na-Litwie.pdf (27.01.2021); G. Roche, *Tibetan language rights and civil society in the People's Republic of China: Challenges of and for rights*. „Asian Studies Review” 2021, nr 45.1, s. 67–82.

tekście praw językowych jako istotnej części np. prawa do nauki⁵, praw politycznych czy statusu strony w postępowaniu sądowym⁶. Postrzeganie praw językowych jako zjawiska bardziej zasadniczego dla każdej jednostki, bez nawiązywania do przynależności etnicznej czy zbiorowej, niewątpliwie jest nie tylko szersze i uniwersalnie, ale także pozwala na zdefiniowanie trzech zasadniczych elementów charakteryzujących relacje jednostki z państwem w kontekście praw podstawowych jako status *negativus*, status *positivus* oraz status *activus*⁷. Szczególnym obszarem wyrażania praw lingwistycznych przez człowieka jest korzystanie przezeń z wolności wypowiedzi. Ta ostatnia, jako pochodna wolności myśli, niewątpliwie wyraża się w języku i konkretyzuje się w procesie wyrażania myśli jako niewerbalna lub werbalna działalność jednostki, która służy komunikowaniu się, czyli wyrażaniu myśli⁸. Z tej perspektywy język należy traktować zarazem jako konwencjonalne narzędzie do przekazywania informacji w grupach specyficznych (np. narodowościowych, zawodowych etc.)⁹. W konsekwencji zakaz używania języka – nawet w limitowanych strefach egzystencji społecznej – może być interpretowany jako ograniczenie wolności słowa i ograniczenie w prawach językowych¹⁰.

Możliwość wyboru języka występuje zatem jako zasadnicza koncepcja, wokół której tworzy się wszystkie prawa językowe. Z kolei współczesna myśl ekonomiczna określa język jako tzw. *free good* (pl. „wolne dobro” albo „bezpłatny towar”), rozpatrując ten fenomen z perspektywy równych możliwo-

⁵ C. Hedman, U. Magnusson, *Student ambivalence toward second language education in three Swedish upper secondary schools*, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0898589818305163> (3.03.2021).

⁶ I. Bambust, A. Kruger, T. Kruger, *Constitutional and judicial language protection in multilingual states: a brief overview of South Africa and Belgium*, <https://core.ac.uk/download/pdf/43326647.pdf> (3.03.2021).

⁷ Tj. prawo osoby do żądania, aby państwo nie ingerowało w określone sprawy (status *negativus*); realizacja delegowanych uprawnień przez państwo (status *positivus*); prawo jednostki do korzystania z prawa (status *activus*) – wg R. Němec, *Ochrana osobnosti z hlediska právní filozofie a platného práva*, mps dr, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2013, s. 60.

⁸ J. Mrozek, *Rozważania prawne wokół pojęcia „wolność słowa”*, „Media Kultura Komunikacja Społeczna” 2012, nr 8, s. 161.

⁹ Zob. definicję terminu *language*: R.H. Robins, C. David, *Language*, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/language> (10.09.2021).

¹⁰ Por. P. Polak, J. Trzeciński, *Konstytucyjna zasada godności człowieka w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, nr 40, s. 257–274.

ści oraz wysokiej efektywności gospodarczej obywateli¹¹. Pozwala to również ustalić miejsce praw językowych w ujęciu generacji praw i swobód człowieka. Z tej perspektywy można je rozpatrywać jako kategorie praw czwartej generacji, w której mieści się grupa praw i swobód pojmowanych w kontekście *Industry 4.0*¹². Choć czwarta fala industrializacji jest rozumiana jako czynnik, który sprzyja pojawieniu się kolejnych praw ekonomicznych, to koncept *global interconnectedness*¹³ stwarza warunki do włączenia elementu komunikacyjnego do tych nowych ram¹⁴. Takie ujęcie praw językowych pozostawia doktrynie i orzecznictwu pewną swobodę w ustaleniu ich treści, w tym szczegółowych uprawnień je współtworzących. Z tego względu nie jest konieczne, by podejmować – z góry skazaną na niepowodzenie – próbę wyodrębnienia i zdefiniowania wszystkich praw lingwistycznych w ramach analizy konkretnego przypadku. Niemniej jednak, jako pewien wiążący punkt odniesienia, powinny być w tej materii traktowane międzynarodowe standardy gwarancji praw językowych. Dokonana w tym zakresie analiza regulacji Konstytucji oraz podstawowych normatywnych aktów prawnych Federacji Rosyjskiej, prowadzi do wniosku, że uczynienie zadość zobowiązaniom wynikającym z regionalnych standardów praw człowieka jest optymalnym rozwiązaniem, a zarazem minimalnym, jeśli uwzględni się konsekwencje wpływające z wejścia w życie ostatnich zmian konstytucyjnych w tym kraju. Te okoliczności spowodowały zasadność podjęcia studiów nad realizacją gwarancji praw lingwistycznych w Federacji Rosyjskiej.

II. Uwarunkowania historyczne regulacji praw językowych w Federacji Rosyjskiej

Podejmując badania w interesującym nas przedmiocie, nie sposób rozpocząć ich inaczej niż od analizy perspektywy historycznej. Imperialna przeszłość tego kraju, a także wciąż żywe idee radykalizmu właściwe dla większości sys-

¹¹ C. Vigouroux, S. Mufwene, *Bridging Linguistics and Economics*, Cambridge 2020, s. 204.

¹² D. Connolly, S. Nam, *Time for a fourth generation of human rights?*, UN Research Institute for Social Development, <http://www.unrisd.org/TechAndHumanRights-Soh-et-al> (21.01.2021).

¹³ Z języka ang.: globalne wzajemne powiązania.

¹⁴ Ibidem.

temów postkomunistycznych (postsocjalistycznych), znacząco determinują bowiem tę materię regulacji.

Dominująca rola języka rosyjskiego w administracji publicznej i procesie legislacyjnym została ugruntowana w warunkach RFSRR oraz ZSRR¹⁵. Badaczka tego okresu, M. Arutiunowa, zwraca uwagę, że polityka językowa ZSRR i socjalistycznych republik członkowskich miała charakter niemonolitowy. Jej analiza systematyczna prowadzi do wniosku, że można wyodrębnić dwa zakresy tej polityki, a mianowicie:

1. Kompetencji partyjnej (ogólnozwiązkowej) – regulowanej w dokumentach programowych partyjnych partii komunistycznej w odwołaniu do pozbawionych obiektywizmu pojęć opartych na założeniach ideologicznych.
2. Kompetencji organów państwowych (ogólnozwiązkowej) – sankcjonowanej przez władzę ustawodawczą oraz realizowanej przez władzę wykonawczą, które to uwarunkowania odnosiły się do zasad komunikowania osób pełniących funkcje publiczne oraz statusu prawnego jednostki w sferze jej praw i obowiązków językowych. W analogiczny sposób interesująca materia była regulowana w byłych republikach radzieckich, duplikując rozwiązania z poziomu ogólnozwiązkowego.

Analizując ówczesny sposób regulacji nasuwa się, że do końca lat 20. XX w. za dominujące należy uznać w tej materii podejście liberalne. Dla poczynienia takiej konstatacji posłużyć mogą prace W. Uljanowa-Lenina poświęcone problematyce polityk narodowościowych, w których przywołany autor pyta: „Czy powinien być obowiązkowy język państwowy?”, krytykując koncepcję jednolitości władzy w ówczesnych imperiach. Te rozważania prowadziły do wniosku, że koncepcja języka państwowego postrzegana jako instrument

¹⁵ RFSRR – Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka (1917–1991). ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (1922–1991). Zob. Dekret W sprawie odrzucenia traktatów między rządem byłego Cesarstwa Rosyjskiego a rządami Cesarstwa Niemieckiego i Austro-Węgierskiego, Królestw Prus i Bawarii, Księstw Hesji, Oldenburga i Saksonii-Meiningen oraz Lubeki, w: *Собрание Указаний и Распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства*, Nr 64, z 9 września 1918 r. (pkt 698). Por. język dekretów Rady Komisarzy Ludowych RFSRR oraz Rady Komisarzy Ludowych ZSRR; termin „administracja publiczna” – wg współczesnej adaptacji terminu w polskim prawie – I. Lipowicz, R. Mędrzycki, M. Szmigiero, *Prawo administracyjne. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2015, s. 22.

zjednoczenia została oceniona negatywnie, gdyż stanowi manifestację imperializmu oraz nacjonalizmu na korzyść etnosu dominującego. Jednocześnie podkreślano, że nauczanie się języka rosyjskiego może zostać proklamowane w granicach swobodnego wyboru jednostki¹⁶. Cytowane zasady zostały ujęte w Deklaracji praw narodów Rosji (1917 r.) oraz rozporządzeń władzy wykonawczej (dotyczących m.in. wolności wyboru języka nauczanego w szkołach)¹⁷. Te założenia zostały naruszone w 1924 r., kiedy to przyjęto Konstytucję ZSRR¹⁸, która w art. 24 określiła listę oficjalnych języków, włączając doń wyłącznie języki: rosyjski, ukraiński, białoruski, gruziński, ormiański i „turecko-tatarski”¹⁹, sankcjonując zarazem zasadę publikacji wszystkich dokumentów o charakterze ogólnozwiązkowym wraz z tłumaczeniem na wyłącznie powyżej wymienione oficjalne języki. Natomiast Konstytucja RFSRR²⁰ z 1925 r. uwzględniła koncepcję wyodrębnienia narodowości w obwody bądź republiki autonomiczne tworzone w ramach jej (konstytucji) jurysdykcji, zastrzegając w art. 13 swobodę korzystania z dowolnego języka w ramach postępowania sądowego, na zjazdach organizacyjnych, oraz prawo do nauczania się w języku ojczystym dla mniejszości narodowych. W ten sposób ówczesny nurt polityczny zmieścił się w ogólnoeuropejskim trendzie tworzenia jednostek terytorialnych na podstawie etnicznej samoidentyfikacji populacji, co z kolei jest szczególnie charakterystyczne dla terytoriów, które wcześniej były częścią imperiów. Uwypuklić należy, że analizowana konstytucja kopiuje konstrukcję Konstytucji ZSRR i wywodzi się z pozycji określenia nie tyle praw jednostki, ile z założeń organizacji relacji ludu pracującego z prawem i państwem. Dokument ten wykazuje się przy tym brakiem deklarowania jakichkolwiek praw osobistych, przyznając priorytet prawom zbiorowym poszcze-

¹⁶ Zob. В.И. Ленин, *Нужен ли обязательный государственный язык*, [w:] В.И. Ленин Ленин В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т., т. 24, Сентябрь 1913–март 1914, Москва 1973, s. 293–295.

¹⁷ М.А. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР и государствах постсоветского пространства*, „Вестник Московского университета Серия 25. Международные отношения и мировая политика” 2012, № 1, s. 155–178.

¹⁸ Konstytucja ZSRR: Конституция СССР, „Известия ЦИК СССР и ВЦИК”, 7.07.1923, № 150.

¹⁹ Wg współczesnej klasyfikacji jest to język azerbejdżański.

²⁰ Konstytucja RFSRR: Конституция РСФСР, „Известия ЦИК СССР и ВЦИК”, 26.05.1925, № 118, „Собрание Узаконений РСФСР” 1925, № 30, s. 218.

gólnych grup społecznych²¹. Reasumując, Konstytucja RFSRR z 1925 r. była pierwszym aktem prawa konstytucyjnego, w którym podjęto próbę rozwiązania problemu równości językowej, jednakże wyłącznie w kontekście narodowościowym, praw grup etnicznych (art. 13), a nie praw jednostki.

Odzwierciedleniem odbioru społecznego tych uwarunkowań ideologicznych i prawnych w zakresie praw językowych była ówczesnie kultura. W tym okresie znakomity poeta i publicysta W. Majakowski, komentując je w jednym z wierszy napisał: „Nauczyłbym się rosyjskiego tylko dlatego, że posługiwał się nim Lenin”²², niemniej cytowany wiersz stanowił przede wszystkim przejaw reakcji społeczeństwa na ówczesne ideologiczne założenia, a mianowicie dążenie władzy do dystansowania się od polityki językowej w ujęciu legislacyjnym, jednak w kulturze język rosyjski zaczyna być częściej kojarzony z „ideologicznie poprawnym” sposobem komunikacji²³.

W czasie lat 30. oraz 40. XX w. dochodzi jednak do pewnej transformacji legislacyjnej w kontekście zakresu praw i swobód ludu pracującego. Republiki radzieckie oraz ZSRR przyjmują kolejne akty konstytucyjne, które uwzględniły prawo do nauki w języku ojczystym²⁴, prawo strony do posiadania tłumacza w postępowaniu oraz prawo jednostek państwowych do prowadzenia postępowania w językach oficjalnych wg prawa obowiązującego w republikach²⁵.

Jednakże ta koncepcja ideologiczna uległa zmianom już w okresie epoki Breżniewowskiej poprzez założenie człowieka radzieckiego jako pewnej formy odpowiedzi amerykańskiemu fenomenowi „tygiel narodów” (z ang. *melting pot*)²⁶; w konsekwencji w art. 6 Konstytucji ZSRR z 1977 r. zadeklarowa-

²¹ Zob. termin „prawa zbiorowe”: L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2020, s. 104.

²² Огуг.: „Я русский бы выучил только за то, что им разговаривал Ленин”, [za:] В.В. Маяковский, *Сочинения в двух томах*, Москва 1987.

²³ Ibidem.

²⁴ Zob. art. 125 ust. 1. Uchwała Nadzwyczajnego XVII Wszechrosyjskiego Zjazdu Rad z 21 stycznia 1937 r.: Постановление Чрезвычайного XVII Всероссийского Съезда Советов от 21.01.1937 „Об утверждении Конституции (Основного Закона) Российской Советской Федеративной Социалистической Республики” (вместе с Конституцией), „Собрание Узаконений РСФСР” 1937, № 2, s. 11.

²⁵ Ibidem, art. 114.

²⁶ Por. ze stanem współczesnym: K. Kourtit, *Geography of Migration: An Introduction*, [w:] *The Economic Geography of Cross-Border Migration*, red. K. Kourtit, B. Newbold, P. Nijkamp, M. Partridge, Cham 2021, s. 3–13.

no jednolitość polityki i państwa poprzez przypisanie przewodniej roli partii komunistycznej, kwalifikowanej tym samym jako jądro systemu politycznego ZSRR²⁷. Analiza konstytucyjna wymienionego powyżej dokumentu zasadniczego ZSRR z 1977 r., nie pozwala stwierdzić, że katalog deklarowanych zbiorowych praw etnicznych został ograniczony w porównaniu do wcześniejszych dokumentów konstytucyjnych (art. 36)²⁸.

Warto podkreślić, że zapisane w badanych konstytucjach założenia, nie zawsze były realizowane w politykach organów państwowych. Analiza socjolingwistyczna N. Braginej wyodrębnia cztery etapy rozwoju języka rosyjskiego²⁹, według której etap trzeci jest wiązany z czasem egzystencji języka w kontekście ideologii komunistycznej³⁰. Przeprowadzone badanie pozwoliło na wysunięcie wniosku o faktycznym naruszaniu zasady równości języków i w efekcie praw lingwistycznych jednostki przez organy państwowe, które były proklamowane w dokumencie konstytucyjnym³¹. Centralizacja władzy w państwie związkowym i w republikach a oraz utożsamienie partii komunistycznej z instytucją państwową determinowały ówczesne tendencje rozwoju państwa i prawa nie tylko w ujęciu federalnym, ale i na poziomie republik.

III. Prawa językowe a zobowiązania międzynarodowe

Problematyka praw językowych jest objęta gwarancjami udzielanymi przez regionalny system ochrony praw człowieka, ustanowiony przez Radę Europy (dalej RE). Federacja Rosyjska jako państwo członkowskie RE w 1998 r. przystąpiła do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (dalej Konwencja Europejska) wraz ze wszystkimi protokołami uzupełniają-

²⁷ Konstytucja ZSRR: Конституция СССР, „Ведомости ВС СССР” 1977, № 41, s. 617.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Etap pierwszy – początki formowania języka ros. (XV–XVII w.); etap drugi – język literacki (XVIII–XIX w.); etap trzeci – język po rewolucji (po 1917 r.); etap czwarty – język pod koniec socjalizmu oraz czasy po 1991 r. Zob. Н.Г. Брагина, *Языковая политика СССР: фрагменты политической истории русского языка*, „Russian History” 2002, vol. 29, No. 2/4, s. 513.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, s. 516–517.

cymi³². Przywołany akt³³ przyznaje każdemu prawo do wolności myśli oraz wyrażania opinii, które obejmuje swym zakresem m.in. swobodę posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe (art. 9 ust. 1 i art. 10 ust. 1). Tak definiowana wolność podlegać może ograniczeniem, jednakże usankcjonowanym wyłącznie w ustawie, z poszanowaniem zasady proporcjonalności (zakazu nadmiernej ingerencji), celem ochrony jednej kategorii interesu publicznego enumeratywnie wymienionych w przywołanym przepisie. W konsekwencji ustawowe ograniczenia analizowanej wolności w społeczeństwie demokratycznym mogą być wprowadzane w zakresie niezbędnym (minimalnie koniecznym) celem ochrony bezpieczeństwa państwa, integralności terytorialnej, bezpieczeństwa publicznego, porządku publicznego (w tym zapobieżenia przestępstwu), zdrowia i moralności publicznej oraz dobrego imienia i praw innych osób, a także zagwarantowania powagi i bezstronności władzy sądowej (art. 10 ust. 2).

Jednocześnie każdemu należy zapewnić prawo do korzystania z tak rozumianej wolności na równych zasadach z poszanowaniem zakazu dyskryminacji z uwagi na płeć, rasę, kolor skóry, język, religię, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe czy społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakiegokolwiek innej przyczyny (art. 14)³⁴. Pojęcie tolerancji komunikacyjnej jest bardzo precyzyjnie zintegrowane z postanowieniami regionalnego systemu ochrony praw człowieka. Pozwala to rozpatrywać w kontekście ochrony wybranej grupy praw również status strony w postępowaniu (np. korzystanie z bezpłatnej pomocy tłumacza, niezwłoczne otrzymanie informacji w języku dla niego zrozumiałym)³⁵.

Niemniej, poszukując katalogu uprawnień składających się na katalog praw językowych, sięgnąć należy do orzecznictwa Europejskiego Trybu-

³² Zob. Legal Acts: Signatures with ratifications Status as of 25/01/2021, https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-states/-/conventions/treaty/country/RUS/RATIFIED?p_auth=5JOHccka (25.01.2021).

³³ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993, Nr 61, poz. 284).

³⁴ Ibidem.

³⁵ X. Arzoz, *Language rights as legal norms*, „European Public Law” 2009, nr 15, s. 545.

nału Praw Człowieka (dalej ETPC)³⁶, który wyinterpretował je ze szczególnych unormowań Konwencji Europejskiej, wyrażających poszczególne wartości jako ich immamentną część. Na przykład prawo do pisowni nazwiska i imienia w językach mniejszości wywiódł z jej art. 8, gwarantującego każdemu prawo do poszanowania prywatności i życia rodzinnego³⁷. W sprawie *Nusret Kaya and Others v. Turkey*³⁸ sąd orzekł, że zakaz używania języka zrywa więź z rodziną. W przypadku wolności wypowiedzi (art. 10 ust. 1 Konwencji Europejskiej) w sprawie *Mesut Yurtsever and Others v. Turkey*³⁹ zaś sąd stwierdził, iż art. 10 został naruszony poprzez zakaz wydawania gazety w języku kurdyjskim w tureckich więzieniach. Podobnie w *Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Turkey*⁴⁰ wskazywano na niedopuszczalność postępowania w sprawie rozwiązania związku zawodowego pracowników sektora edukacji na tej podstawie, że jeden z przepisów jego statutu przewidywał naukę w języku ojczystym (tj. naruszenie art. 11 Konwencji).

Opisane powyżej gwarancje praw językowych należy uznać za obowiązujące w Federacji Rosyjskiej jako państwo stroną Europejskiej Konwencji i członka Rady Europy, gdyż jak stwierdza Trybunał Konstytucyjny tego kraju „Ratyfikacja przez Federację Rosyjską Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz protokołów do niej oznacza uznanie zobowiązań wobec Federacji Rosyjskiej. Te międzynarodowe akty prawne obowiązują powszechnie i nie wymagają wprowadzenia zmian proponowanych przez wnioskodawcę do ustawodawstwa Federacji Rosyjskiej”⁴¹. Pomimo powziętych zobowiązań, Federacja Rosyjska zaraz po Turcji w ostatnich

³⁶ ETPC jest organem uprawnionym do rozpatrywania skarg wg art. 45 Konwencji Europejskiej.

³⁷ *Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights*, https://www.echr.co.int/Documents/Research_report_cultural_rights_ENG.pdf (27.01.2021).

³⁸ *Nusret Kaya and Others v. Turkey* (Applications nos. 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08 and 60915/08) – Chamber Judgment (English Text) [2015] ECHR.

³⁹ *Mesut Yurtsever and others v. Turkey* – 14946/08 – Chamber Judgment (English Text) [2015] ECHR 59 (20.01.2015).

⁴⁰ *Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Turkey*, No. 20641/05, § 74, ECHR 2012.

⁴¹ Definicja Trybunału Konstytucyjnego FR z 23 stycznia 2001 r.: *Определение Конституционного Суда РФ от 23 января 2001 г. (40-О/2001 от 23.01.2001)*, <http://docs.krsf.ru/decision/KSRFDecision30909.pdf> (27.01.2021).

latach stała się liderem w liczbie skarg wpływających do ETPC w związku z zarzutami naruszania Konwencji Europejskiej⁴². Wydawać by się mogło, że w wyniku działalności orzeczniczej ETPC obywatele tego kraju powinni uzyskać i niezbędną ochronę ich praw i wolności, w tym w zakresie ich praw językowych, niestety tak się nie dzieje. Z inicjatywy prezydenta Federacji Rosyjskiej przyjęta została ustawa konstytucyjna z 14 grudnia 2015 r. (№ 7-ФКЗ⁴³), która w art. 1 przyznaje Trybunałowi Konstytucyjnemu tego kraju prawo do uchylania mocy obowiązującej orzeczeń ETPC w konkretnych sprawach w razie stwierdzenia ich sprzeczności z przepisami konstytucji Federacji Rosyjskiej.

W piśmiennictwie na temat przywołanego orzeczenia można spotkać krańcowo odmienne stanowiska. Pierwsze krytyczne, negując dopuszczalność tego rodzaju regulacji, podważających zobowiązania wynikające z Konwencji Europejskiej, podnoszone jest wraz z argumentacją, iż naruszają one równowagę między państwem a Radą Europy i funkcjonującym w jej ramach organem władzy sądowniczej (ETPC), co z kolei godzi w zasadę *the rule of law*⁴⁴. Drugie, aprobujące to rozwiązanie, opiera się na tezie nadrzędności Konstytucji w stosunku do wiążącego państwa prawa międzynarodowego, przyznając w razie zaistnienia konfliktu interpretacji prawa między Trybunałem a ETPC pierwszeństwo krajowemu sądowi konstytucyjnemu, a tym samym opowiadając się za zwiększeniem uprawnień władz państwowych⁴⁵.

⁴² FR – 2884 orzeczeń, Turcja – 3742 (lata 1956–2020). Zob.: Violations by Article and by State, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2020_ENG.pdf (25.01.2021).

⁴³ Federalna ustawa konstytucyjna „О zmianie federalnej ustawy konstytucyjnej »О Sądzie Konstytucyjnym Federacji Rosyjskiej«” z 14 grudnia 2015 r.: Федеральный закон „О внесении изменений в Федеральный конституционный закон »О Конституционном Суде Российской Федерации«” 14.12.2015, № 7-ФКЗ, „Российская газета – Федеральный выпуск” 2015, № 284(6855).

⁴⁴ И.А. Кравец, *Господство права, границы конституционного судебного правотворчества и принцип соразмерности (российский опыт и практика ЕСПЧ)*, „Правотолкование и проблема судебного правотворчества” 2020, nr 4, s. 21–30.

⁴⁵ Л.В. Шубарина, *Роль конституционного Суда в разрешении проблем толкования решений ЕСПЧ*, „Правопорядок: история, теория, практика” 2020, nr 2 (25), s. 19–23.

IV. Nowela do Konstytucji Federacji Rosyjskiej z 2020 r.

Przyjęta w 2020 r. zmiana do Konstytucji z 1993 wprowadziła inną wizję rozumienia praw językowych, która wyraża się w następującym katalogu założeń podstawowych:

1. art. 68 § 1 – językiem państwowym w FR jest język rosyjski, „jako język państwowotwórczego narodu, członka wielonarodowego związku równych narodów Federacji Rosyjskiej”;
2. art. 68 § 2–4 – podmioty federacji posiadają uprawnienia legislacyjne w aspekcie językowym, ale bez prawa ograniczania języka rosyjskiego;
3. art. 19 § 2 – „wszelkie formy ograniczania praw obywateli ze względu na przynależność społeczną, rasową, narodową, językową lub wyznaniową są zabronione”;
4. art. 26 § 1–2 – zakaz identyfikacji przymusowej⁴⁶, prawo wyboru języka komunikacji, edukacji i twórczości⁴⁷.

Przywołany art. 68 § 1 można interpretować jako proklamujący zasadę *primus inter pares*⁴⁸ dla narodowości rosyjskiej, co jest sprzeczne z innymi aktami prawnymi. Niemniej w konstytucjonalizmie rosyjskim wciąż żywe są tradycje społeczeństwa uznającego wielokulturowość i wynikające stąd różnice językowe grup etnicznych je współtworzących.

Tendencje do wyodrębnienia i ochrony praw grup społecznych (etnicznych) można zaobserwować w konstytucjonalizmie demokratycznych państw federalnych. Przykładu może dostarczyć Konstytucja Kanady, której przepisy stają się podstawą do rozwiązywania sporów społecznych pomiędzy frankofonią a anglofonią. Mianowicie przyjmuje ona rozwiązania, które akcentują zakres uprawnień jednostek federacji (tj. prowincji) wg zasady autonomii, a na poziomie federalnym proklamuje się równość obu języków dominujących (francuskiego oraz angielskiego). Przeprowadzone analizy ostatniej noweli do Konstytucji Federacji Rosyjskiej prowadzą do odmiennych wniosków,

⁴⁶ Тј.: „Никого не можна змусіць да ўсталявання і паказання сваёй нацыянальнасці”.

⁴⁷ Konstytucja Federacji Rosyjskiej (przyjęta w głosowaniu powszechnym 12.12.1993 ze zmianami zatwierdzonymi podczas ogólnorosyjskiego głosowania 1.07.2020): Конституция РФ (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1.07.2020), „Российская газета”, 25.12.1993, № 237.

⁴⁸ Łac. „pierwszy wśród równych sobie”.

mianowicie na wszystkich poziomach formowania instytucji społecznych przypisuje ona wiodącą rolę jednemu językowi oraz narodowi państwowotwórczemu (tj. narodowości rosyjskiej), pomijając złożoność i wielokulturowość społeczeństwa federacji.

V. Gwarancje praw językowych jako przejaw poszanowania godności człowieka

Stanowiąca znaczący wyraz praw językowych wolność wypowiedzi niewątpliwie powinna być rozpatrywana z perspektywy zasady godności człowieka. Wyrażona w art. 21 Konstytucji godność osobista nie jest co prawda sformułowana w sposób właściwy dla definiowania zasady, niemniej Federacja Rosyjska przyjęła Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych⁴⁹, co poskutkowało zatwierdzeniem Postanowieniem Trybunału Konstytucyjnego FR z 2000 r.⁵⁰ godności człowieka jako jednej z zasad ustroju. W nauce rosyjskiej wolność wypowiedzi klasyfikuje się jako prawa polityczne, osobiste oraz kulturalne, naturalnie wiążące się z takimi wartościami, jak prawo do poczucia własnej wartości i szacunku dla samego siebie⁵¹. Artykuł 45 § 2 Konstytucji FR pozwala każdej jednostce bronić prawa osobiste na wszelkie sposoby, które nie są zabronione, a ponadto prowadzić spór o prawo z jakimkolwiek organem państwowym⁵².

Nasuwa się, że nowo przyjęta polityka językowa ingeruje w możliwość przestrzegania zakazu dyskryminacji z uwagi na język, a tym samym w przestrzeń tak wyrażającej się wolności osobistej. Służy to dodatkowym instrumentem wpływu władzom federalnym, które z 2017 r. prowadzą politykę centralizacji strefy edukacyjnej i promowanie jedności poprzez jednolitość⁵³. Dopusz-

⁴⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977, Nr 38 poz. 167).

⁵⁰ N 11-П//СЗ РФ, 2000, № 27, s. 2882.

⁵¹ А.Б. Эктумаев, *О месте свободы слова в системе конституционных прав и свобод*, „Международный научно-исследовательский журнал” 2020, № 5, s. 153–156.

⁵² Postanowienie TK FR z 1995 r., syg.: N 4-П//СЗ РФ, 1995, № 19, s. 1764.

⁵³ S. Jankiewicz, N. Knyaginina, F. Prina, *Linguistic Rights and Education in the Republics of the Russian Federation: Towards Unity through Uniformity*, „Review of Central and East European Law” 2020, No. 45.1, s. 59–91.

czalna staje się w efekcie dyskryminacja ze względu na przynależność narodowościową czy preferencją językową, pomimo że nawet bez uwzględnienia zobowiązań międzynarodowych – zmiany są sprzeczne z art. 19 § 2 oraz art. 26 § 1–2 Konstytucji FR.

VI. Podsumowanie

Zmiany w konstytucji FR godzą w prawa zbiorowe oraz prawa osobiste jednostki związane i wynikające z naturalnego prawa do posługiwania się ojczystym (etnicznym) językiem. Skutkują one też tworzeniem sztucznych nierówności etnicznych w społeczeństwie wielokulturowym. Konstytucja w obecnym kształcie staje się podstawą zmian, które mogą pozostawić niektóre języki wyłącznie w strefie prywatnej (tj. *bonorum privata*) z wyłączeniem przestrzeni publicznej (*commune bonum*). Można prognozować, iż w przyszłości kolejne zmiany w prawodawstwie będą ingerować w edukację.

Dodatkowo ustrojodawca stworzył warunki do naruszania tej kategorii praw wbrew zobowiązaniom międzynarodowym. Takie działania można oceniać jako próbę samoizolacji tej jurysdykcji. W odwołaniu do terminologii zaproponowanej przez Jerzego Zajadło analizowany proces samowykluczania się Federacji Rosyjskiej ze społeczności międzynarodowej można nazwać kontrkulturą prawną⁵⁴. Dodać należy, że konstytucjonalizmie rosyjskim prawa językowe kwalifikowane są w dość tradycyjny sposób, a zatem zawęży się je do kategorii praw należnych mniejszościom narodowym. Niestety szeroko nie komentuje się zagadnienia praw lingwistycznych jako składowej praw osobistych jednostki stanowiących wyraz przyrodzonej godności człowieka.

Ponadto uwypuklić należy, że pomijając poziom sądownictwa krajowego, jednostka, nawet w razie traktowania jej praw niezgodnie z tendencjami europejskiego systemu ochrony praw człowieka, formalnie zachowała prawo do ochrony udzielanej na poziomie regionalnym. Biorąc pod uwagę pozorną opisaną w niniejszej pracy nierównowagę kompetencji między

⁵⁴ J. Zajadło, *Demos, nomos, epieikeia – czego we współczesnych sporach konstytucyjnych możemy się nauczyć od starożytnych Greków?*, [w:] *Polsko-ukraińskie miscellanea prawnicze*, red. J. Boszycki, Gdańsk 2020, s. 14.

Trybunałem Konstytucyjnym FR a instytucjami regionalnymi, orzecznictwo ETPC wciąż obowiązuje na terenie całego kraju i na terytoriach, które znajdują się wg terminologii ETPC w ramach „efektywnej kontroli” FR (tj. Naddniestrze, Krym).

Literatura

- Arzoz X., *Language rights as legal norms*, „European Public Law” 2009, nr 15.
- Bambust I., Kruger A., Kruger T., *Constitutional and judicial language protection in multilingual states: a brief overview of South Africa and Belgium*, „Erasmus L.” 2012, Rev. 5.
- Connolly D., Nam S., *Time for a fourth generation of human rights?*, UN Research Institute for Social Development, <http://www.unrisd.org/TechAndHumanRights-Soh-et-al>
- Hedman C., Magnusson U., *Student ambivalence toward second language education in three Swedish upper secondary schools*, „Linguistics and Education” 2020, nr 55.
- Jankiewicz S., Knyaginina N., Prina F., *Linguistic Rights and Education in the Republics of the Russian Federation: Towards Unity through Uniformity*. „Review of central and east european law” 2020, nr 45.1.
- Kourtit K., *Geography of Migration: An Introduction*, [w:] *The Economic Geography of Cross-Border Migration*, eds. K. Kourtit, B. Newbold, P. Nijkamp, M. Partridge, Cham 2021.
- Lipowicz I., Mędrzycki R., Szmigiero M., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2015.
- Mrozek J., *Rozważania prawne wokół pojęcia „wolność słowa”*, „Media Kultura Komunikacja Społeczna” 2012, nr 8.A. Szmyt,
- Polak P., Trzeciński J., *Konstytucyjna zasada godności człowieka w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, nr 40.
- Roche G., *Tibetan language rights and civil society in the People’s Republic of China: Challenges of and for rights*. „Asian Studies Review” 2021, nr 45.1.
- Vigouroux C., Mufwene S., *Bridging Linguistics and Economics*, Cambridge University Press 2020.
- Zajadło J., *Demos, nomos, epieikeia – czego we współczesnych sporach konstytucyjnych możemy się nauczyć od starożytnych Greków?*, [w:] *Polsko-ukraińskie miscellanea prawnicze*, red. A. Szmyt, J. Boszycki, Gdańsk 2020.
- Арутюнова М.А., *Языковая политика и статус русского языка в СССР и государствах постсоветского пространства*, „Вестник Московского университета Серия 25. Международные отношения и мировая политика” 2012, № 1.
- Брагина Н.Г., *Языковая политика СССР: фрагменты политической истории русского языка*, „Russian History” 2002, 29, No. 2/4.

- Кравец И.А., *Господство права, границы конституционного судебного правотворчества и принцип соразмерности (российский опыт и практика ЕСПЧ)*, „Правотолкование и проблема судебного правотворчества” 2020, № 4.
- Шубарина Л.В., *Роль конституционного Суда в разрешении проблем толкования решений ЕСПЧ*, „Правопорядок: история, теория, практика” 2020, № 2 (25).
- Эктумаев А.Б., *О месте свободы слова в системе конституционных прав и свобод*, „Международный научно-исследовательский журнал” 2020, № 5.